

KAMAL ABDULLANIN “SARI CAMİS” HEKAYƏSİNDE OBRAZLARIN PSİKOLOJİ DURUMU



Vəliyulla NOVRUZ

Çağdaş ədəbiyyatımızda hekayə janına olan maraq özünün mövzu genişliyi, forma röngarəngiliyi, ifadə vasitələrinin zənginliyilə diqqəti cəlb edir. Hekayənin yiğcamlığı və orijinallığı, müəllifin az sözə dərin mənə ifadə etməsi başlıca amillərdən biridir. Çünkü hekayə real tipin həyatından alınmış kiçik bir epizoddur. Yaziçi bu epizodu elə məharətlə seçməli və tamamlamalıdır ki, qəhrəmanın həyat yolu, keçmiş və gələcəyi aydın ifadə edilmiş olsun. Məhz bu mənada Xalq yazıçısı Kamal Abdullan öz hekayələrini qısa və aydın şəkildə yazmağı bacaran, mənalı təfərrüatları yerli – yerində işlətməklə oxucunu dərinəndə düşündürən və bir – birində gözəl real səhnələr yaradan sənətkarlarımızdandır.

30 ilə yaxın müddətdir ki, bir çox yazarlarımız Qarabağ müharibəsini öz əsərlərində mövzu predmetine çevirərək xalqımızın düşdüyü bu çətin və acıcaqlı vəziyyəti ürək ağrısıyla qələmə almaqdadırlar. Bu cəhdən Kamal Abdullanın “Sarı Camış” (21.11.2020) hekayəsi xüsusiilə təqdirəlayıqdır.

Hekayənin ən koloritli, yadda qalan obrazlarından biri Sarı Camışdır. Əsl adı Qumral olan bu şəxsi hamı hörmət əlaməti olaraq “Sarı” çağırır. Sözü ilə əməlli bir olan bu adam öz alicənablılığı, şəxsiyyətinin bütövlüyü ilə diqqəti cəlb edir. Bununla yanaşı onun ağır zəhmi de vardır. Bir gün Məzhəbqulu çayxanada oturub bilmədiyi sözü danışanda, o, ilk onçə Sarı Camışın “qəzəbli təpkisi” lə qarşılaşır. Onun “yumruğunu var gücüylə stolun üstünə vurmaşı”yla sanki “hamının ciyindən ağır bir yük götürülmüş” olur. Bu zəhmi baxışların önündə duruş gətirə bilməyən Məzhəbqulu qorxudan özünü itirir, “kürəyində tumanınanan soyuq tər axır.” İlk görüşdən biz onun hərəkətlərini maraqla izləyir, Məzhəbqulu ile toqquşmasının nə ilə bittəcəyini dərin heyecan hissi ilə gözləyirik: “ – Sən ağzını Allah yolunda qoyub kimin sözünü danışırsan, ə?! Sən heç bilirsən nə deyirsən?

Ədib əsərdə obrazın qəlbində baş verən tufanı, onun daxili aləmindəki təlatümü, müharibənin qanunlarına uyğun olaraq elə inandırıcı şəkildə əsaslandırma bilməsidir ki, oxucuda buna zərrə qədər olsa şübhə yeri qalmır.

Müəllif obrazın mənəvi keyfiyyətlərini öne çəkməklə təsvir etdiyi hadisələrə dərinəndə nüfuz etməyi bacarır. O,

yaratdığı xarakterin portretini təbii çizgilərlə çəkərək onu oxucuya belə təqdim edir: “Sarı Camışın olardı qırx, qırx bir yaşı, Bu oturub çay içdikləri və sözlərinin çəp düşdüyü çayxana onunki idi. Sarı sıfəti, sarı saçları, sarı kirpikləri var idi. Nəhəng vücudunu da bura əlavə etsem, Sarı Camış ləqəbini niyə daşıdığı aydın olurdu.”

Yaziçi dərin rəğbət bəslədiyi bu obrazın həyatının ən çətin, dramatik, hətta faciəvi anlarını belə bədii boyalarla canlandırib oxucuya təqdim edə bilir. Canlı, real və həyati bir obraz olan Sarı Camış özünün alicənablılığını və xeyirxahlığı ilə oxucunu məftun edir: “Ürəyi yuxa idi. Kənddə cibinə pul qoymadığı cavav, çaya qonaq eləmədiyi yaşlı qalmaşıdı. Qoçaq idi... Elə haman Məzhəbqulunu polisdən dəfələrlə qurtaran da o idi...” O, kamil və bütöv bir xarakterdir, müharibədə bərkimmiş və mətnləşmiş bir qəhrəmandır.

Sarı Camış müharibənin ilk günlərindən öz müəllimi və komandırı Laçın Əjdərin çağırışına qoşularaq torpaqlarımızın azadlığı uğrunda erməni qəsbkarlarına qarşı döyüşlərdə ciyin – ciyinə vuruşaraq düşmənə qan uddurmuşdu. Döyüşlərin gərgin vaxtında Əjdər müəllim oğlu Mərdanı da öz yanına gətirmiş, döyüşçülərlə onun arasında heç bir fərq qoymamışdı. Ağır döyüşlərin birində Mərdan düşmən snayperinə tuş gəlmış və “atasının qucağında şəhid olmuşdu.” Sarı Camış bu hadisədən iki gün sonra ermənilərin döyük mövqeyinə tərəf gedərək “iki düşmən əsgərini yaxalayıb hərəsini bir qoltuğunun altına vuraraq sürüyə - sürüyə gətirib Əjdər komandırın ayağı altınə atmışdı.” “Bu canlı meyidləri” tutqun baxışlarla seyr edən komandır onları zirzəmiyə saldırmış, səhəri gün qərargaha təhvıl verdirmişdi. Bunu görən Sarı Camış “təccüb içində” donub qalır.

Əsərdə Sarı Camış yeganə qəhrəman deyildir, onunla yanaşı diqqət çəkən obrazlardan biri də öz həqiqi vətənpərvərliyi, xarakterinin dolğunluğu və yüksək insani keyfiyyətlərile fərqlənən “Əjdər komandirdir.” Cəbhədə qazandığı uğurlarına görə “Laçın Əjdər” adını almış bu cəsur qəhrəman müharibənin ilk günlərində könüllülərdən ibarət döyüşçülər toplayaraq, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda erməni işgalçılara qarşı mübarizəyə qoşulur. O, cəbhəyə yaxın kəndlərde uğurlu hərbi əməliyyatlar aparmış, düşmənə ağır zərbələr endirmişdi. Oğlu Mərdanın ölümü onu dərinəndə sarsıtsa da, o, bu ölümü sükütlə qarşılıyır: “İmanlı kəndində Mərdanın dəfni zamanı Əjdər komandır, qururlu görünürdü. Nə meyid məzara endiriləndə göyə atılan avtomat səsi, nə də çalınan himni eşidirdi. Beynində ancaq Mərdanla danışındı...”

Burada müəllif əsərin alt qatının məna dərinliyini daxili səsin qüdrətli səciyyələndirir. Bu səs obrazın daxili dünyasının səsidir. O obrazı sonadək izləyən səsdir. Daxili səs obrazın şüurunda, davranışında, ruhunda əks səda verən aparıcı xətdir.

Oğlu Mərdanın ölməndən sonra Əjdər komandırın narahatlığını öne çəkən müəllif qəhrəmanın keçirdiyi ruhi çırpıntıları, anidən baş verən hadisenin dumanlı şəkildə təsəvvürü, məntiqi həll tələb edən cavabsız qalmış sualları, obrazın öz – özü ilə dialoqu bədii təhlil vasitəsinə çevirir. Şəxsi təəssürat və düşüncələrlə real həyat səhnəsi obrazda dərin psixoloji sarsıntılar yaradır və bu

sarsıntılar içərisində o öz sirlə dünyasına qapanır: “Niyə? Niyə mən yox, sən? Niye mənim ağlma gəlmədi ki, səni özündən qabağa buraxmayı? Bəlkə, sən bilmədin, ya da hiss eləmişdin ki, nişanın məni alıllar, ona görə məndən qabağa keçmişdin?! Mən səni beləmi qorudum?! Öz yanında apardım gülləyə tuş edim?! Niyə sən o an o nöqtədə olmalı idin?! Niyə?!...”

Əslində? bu obrazı saysız – hesabsız suallarına cavab axtarır. Çünkü, bu sualların cavabı obrazın daxili aləmində yatıb qalmış cavabsız suallardır. Onun cavabını obrazın dərdində, kədərində, qəmindi, əbədi iztirablarında, seksəkəli həyatında, yuxusuz gecələrində, bəxtsiz taleyində axtarmaq lazımdır.

Yaziçi qələmə aldığı bu obrazların hər birinin yadda qalan müsbət cəhətlərini öne çəkməklə onlara xas olan ümumi keyfiyyətləri bütün incəliklərinə qədər canlandıra bilməşdir. Xalqımız haqq işi uğrunda apardığı mübarizə, tutduğu yolum doğruluğu, dönməzlik, qətiyyət, prinsipiallıq, düşmənə nifrət hissi, güclü müqavimət duyğusu bu müsbət qəhrəmanları birləşdirən başlıca xüsusiyyətlərindən biridir.

Erməni işgalçılara qarşı döyüşlərin birində hücum zamanı komandırın qəfilədən öz yerində dayanması Sarı Camışın gözündən yayanır. Komandır yanından ötüb keçmək istəyən çavuş Həşəmətin əlindən tutub saxlayır. Çavuş əvvəlcə bir şey anlamır. Bu vaxt düşmənin onu nişan aldığıనı görən komandır cəld bir hərəkətlə çavuşu “öz arxasında gizləyir.” Düşmən güllesi onu ağır yaralıyır.

Amma çavuş bunun fərqinə varmadan döyüşə atılır. Son anda belə öz sinəsini düşmən güllesinə qarşı sıpər edən komandır canı qədər sevdiyi döyüşüsünü ölməndən xilas etməklə öz əsgəri borcunu yerinə yetirmiş olur. Komandır yaralı halda yere düşməş bayraqı götürüb torpağa sancımaqla düşmən üzərində yenilməz olduğumu bir daha nümayiş etdirir.

Əjdər komandırın şəhadətə yetməsi döyüşçülərin qəlbində dərin kədər hissi doğursa da, düşmənə qarşı sonsuz intiqam hissini daha da alovlaşdırır. Bu qəhrəman döyüşçülər ancaq bir məslək, bir amal uğrunda döyüşlərə atılıraq öz qanları ilə tarix yazırlar. Bu döyük igid əsgərlərimizin ölüm – qalım savaşı idi: “Bütün əsgərlər artıq təkcə ayaqları ilə deyil, ruhları ilə irəli cumurdu. Sarı Camış gözlərinə yaş, boğazına qəher dola – dola, ləhləyə - ləhləyə, son gücünü toplayıb özə də bilmədiyi hansısa sözləri bağırı – bağırı irəli qaçıր və bu zaman geriyə qanrlıb səngərə tərəf baxmağa ürək eləmirdi. Beynindən çıxmırkı ki, geriyə baxsa müəllimi və komandırı Laçın Əjdərin heykələ dönmüş vücutunu əli ilə tutub söykəndiyi bayraqın yanında görəcək.”

Müəllif hekayədə yaratdığı obrazların psixologiyasını müharibə şəraitinin psixologiyası ilə vəhdətdə verir. Obrazın daxili aləmilə cəmiyyətin əhval – ruhiyyəsindəki ahəngdarlıq ümumi mənəvi – amillərdə xalqımızın vətənpərvərliyində, qəhrəmanlıq və fədakarlığında, fikir və düşüncələrinin ülvivətində özünü daha aydın şəkildə göstərir. Çünkü bu obrazlar öz arzu və düşüncələrində, hiss və həyəcanlarında da müharibə şəraitilə bağlıdır. Sənətkarın aydın təsviri, dəqiq və emosional təsir gücünə malik sözərə sevmək bacarığı, obrazların daxili dünyasına nüfuz etmə-

si, onların ictimai – psixoloji planda təsviri, döyüşçülərin şüurunda əmələ gələn dəyişikliyi, dəhşətli müharibə həyatının tipik cəhətləri əsərdə bütün çalarları ilə öz bədii əksini tapmışdır.

Ədib hekayədə göstərir ki, düşmənə amansız divan tutan, vətənimizin bütövlüyü qoruyan bu mərd insanların qüvvəsi yalnız onların gücündə, silahında, yekdilliyyində deyildir. Bu mübarizədə onlara güc və qüvvət verən əsas amillərdən biri də mənsub olduqları xalqın əsrlərdən - əsrlərə keçərək bu günümüzə qədər gelib çatmış qəhrəmanlıq ənənələrindədir. Biz bunun ən bariz nümunəsini “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarında aydın görə bilirik. Dəli Domrulun bir çox xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən Sarı Camış eyni zamanda Koroğlu obrazının da bir sıra cəhətləri niyəndə ehtiva edir. Koroğlu “bir oturma bir qazan aşı yeyib qurtardı”nı kimi, Sarı Camış da bir oturuma “...beş adamın yeməyini mərc gəlib yeyər, mərci udar, üstündən beş yumurta beş pomidora çırplılmış çıştırtma istərdi...” Ədib öz qəhrəmanını epos qəhrəmanları səviyyəsinə qaldırmaqla onu oxucunun gözündə daha da ucaldır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllifin Sarı Camış “çılğın”, “dəliqanlı” adlanan dirməsini heç də obrazın tipik xüsusiyyətlərinin qabardılması kimi başa düşmək lazım deyil. Surət həyatıdır, onun özüne məxsus tarixi – milli şəraitlə müəyyənləşmiş yolu olmalıdır. Bu halda o, müəllifin iradəsinə tabe olmur: “Sarı Camışın tarıma çəkilmiş, yumruq zərbəsinə sığışdırduğu qəzəbi, hədəqəsindən az qala çıxan gözləri, ağızından parıldaya – parıldaya çölə can atan sözələrin ağızın intonasiyası – hamısı bir – birilə qucaqlaşış çayxanada göz qabağında əcayıb bir vəhşət yaratdı. Məzhəbqulunun canını qorxu bürüdü.” Burada surətin daxili dünyası, psixoloji durumu, gözlerin qan sığan qəzeblə baxışları, tarıma çəkilmiş əsəbləri bu obrazın psixologiyasında müharibənin əmələ getirdiyi qorxunc fikirlərdən və sarsıntılardan xəbər verir.

Eyni zamanda yazıçı əsərdə bir – bininə zidd xarakterləri toqquşdurmaqla onların daxili aləmini bütün təfərrüati ilə sərgiləmiş olur. Özünü Sarı Camışın qəzəbinə tuş gəlməkdən qurtarmaq üçün qorxu içinde: “ – Mən nə dedim ki... Məzhəbqulu peşiman – peşiman piçildi... Mərmərlidən bir nəfər ilə avtobusda bir gəlirdim. O dedi. Guya Əjdər müəllim cəbhədə ikən iki erməni əsirini açıb buraxıb evlərinə...” “Sarı Camışın da yumruqları elə bu zaman stolun üstüne dəymişdi.”

“Sarı Camış” hekayəsini müharibə mövzusunda yazılmış en mükəmməl, en dəyərli orijinal bir əsər kimi qiymətləndirmək olar. Yazıçının böyükülüyü qələmə aldığı hadisələrin röngarəngiliyi, onu mənalandırmağı, konkret bir epizodun ifadə etdiyi ümumi cəhətləri ictimai – psixoloji planda təsvir etməyi bacarmasıdır. Obrazı daim hərəkətdə vermək, cərəyan edən hadisələri diqqətlə izləmək, real tipləri fərdiləşdirməklə obrazlar arasındakı ziddiyətlərdən doğan konflikti zamanında həll etmək yağızdan böyük məharət tələb edir. Ədib obrazlı ifadələrdən yerli – yerində istifadə etməklə tipin bədii xüsusiyyətləri niqabarıq şəkildə təzahür etdirmiş, onun danışq və hərəkətlərini özünəməxsus şəkildə dəyərləndirmişdir.